

OCENE IN POROČILA

Renate Pillinger (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986. 124 strani (veliki format). (Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung; XVI).

Izdajateljica zbornika, avstrijska arheologinja Renate Pillinger, je v uvodnem stavku (str. 5—6) kratko predstavila njegovo vsebino. Zbornik prinaša referate s simpozija, ki sta ga organizirala Avstrijska akademija znanosti in Bolgarski raziskovalni inštitut v Avstriji, potekal pa je od 8. do 10. novembra 1983 na Dunaju. Ob interdisciplinarno zasnovanem programu so se simpozija udeležili specialisti različnih znanstvenih panog o pozni antiki (arheologi, zgodovinarji, teologi, klasični filologi itd.) iz štirih držav, (po, štirje iz Avstrije; in Bolgarije, trije iz Zvezne republike Nemčije in eden iz Nemške demokratične republike). Tematsko se referati nanašajo na poznoantično dobo na ozemlju današnje Bolgarije ali njenega bližnjega sosedstva, le dva prispevka sta segla v zgodnejša obdobje, prav tako sta le dva prispevka iz poznoantične dobe segla v zgodnjeresrednjeveško obdobje, le eden pa se ne nanaša le na ozemlje Bolgarije in na njeno sosedstvo; temveč na skoraj celoten Balkan in srednje Podonavje.

V 16. zgodnejša obdobja segata dva prispevka s področja zgodovine religije. Grecist Hans Schwablj je v zgostčenem, težko napisanem referatu (Tradicije in novosti v antičnem kultu bogov na traškem območju, str. 13—20) zajel čas od najzgodnejših zgodovinsko dosegljivih stikov med Tračani in Grki (omembne pri Homerju in Herodotu) dalje, prešel nato na prikaz antičnih kultov na področju Trakije, kot nam jih posredujejo tamkajšnji grški napisi; povečini iz helenistične dobe. Posebej se je zaustavil ob traških posebnostih oz. traških priredbah starogrških kultov (npr. Apollon Delphinios, Apollon Iatros, Theos Megas, tako imenovani Traški konjenik, heroizacija mrtvih). Ob kritičnem upoštevanju dosedanjih del je podal precizno sliko glavnih značilnosti religioznega življenja Tračanov od začetkov do cesarske dobe.

Prispevek Güntherja Hölbla o razširjenosti in pojavnih oblikah kulta egipčanskih božanstev Izide in Serapisa na severnem Balkanu (str. 45—56) edini presega geografsko območje današnje Bolgarije, saj zajema ves Balkanski polotok (in srednje-podonavsko območje) z izjemo Grčije in Makedonije. Kronološko zajema čas od pozne helenistične dobe dalje, s težiščem na zgodnji cesarski dobi. Prispevek nazorno slika prodor egipčanskih kultov na Balkan in v srednje Podonavje, po eni strani od črnomorske obale (mesta Byzantion, Tomi, Histria itd.), po drugi strani od jadranske obale (Salona, Akvileja, istrska mesta), pri čemer je vpliv z zahoda zajel večje območje, saj se obe vplivni območji stikata na področju Serdike. Dobremu prispevku moremo očitati le nepopolno poznavanje jugoslovanske strokovne literature, saj ne upošteva nekaterih večjih sintetičnih del, kot so npr.: P. Selem, Boginja s tisuću imena. Neki aspekti pojave egipčanskih bogov v dalmatinsko-panonskom krugu, Hrvatski znanstveni zbornik 1, 1971, 291—332; Idem, Egipčanski bogovi u rimskom Iliriku, Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja (7) 9, 1972, 5—140; B. Perc, Beiträge zur Verbreitung ägyptischer Kulte auf dem Balkan und in den Donauländern zur Römerzeit. Diss. München 1968; J. Medini, Rimska i orientalne religije na istočnoj obali Jadrana, Materijali 12 (9. kongres arheol. Jugosl., Zadar 1972), Zadar 1976, 185—207; posebej tudi nista navedeni razpravi: M. C. Budischovsky, La diffusion des cultes égyptiens d'Aquilée à travers les pays alpins, Antichità altoadriatiche 9, 1976, 207—227; Eadem, Les cultes orientaux à Aquilée et leur diffusion en Istrie et en Vénétie, Antichità altoadriatiche 12, 1977, 99—123.

Širši zgodovinski okvir poznoantične dobe na vzhodnem Balkanu obravnava Velizar Velkov (Trakija in Dakija v političnem razvoju poznorimskega imperija, str. 7—12) in Gerhard Dobsch (K. dialektiki odnosi med Germani in poznoantičnim cesarstvom ob spodnji Donavi, str. 37—44). Prvi je na sintetičen način orisal velik pomen tračansko-dačanskega ozemlja v poznoantičnem cesarstvu (prestolnica Konstantinopolis; velik vojaški pomen regije, ki je bila izpostavljena nenehnemu pritisku Germanov), vendar se je omejil skoraj samo na 4. stoletje, tako da je prikaz 5. stoletja dokaj bošen, za 6. stoletje pa posveča nekaj prostora le Justinijanovi dobi. Kot danes preseženo moremo označiti datiranje prve vojne med Konstantinom in Licinijem v leto 314 (str. 9). Novejše raziskave kažejo, da je ta vojna potekala jeseni leta 316; druga odločilna bitka v tej vojni (prva je bila oktobra 316 pri Cibalah-Vinkovcih v Panoniji) v Trakiji (Campus Ardiensis) pa je bila šele januarja 317 (gl. T. D. Barnes, The new empire of Diocletian and Constantine, Cambridge, Massachusetts — London 1982, str. 73; 82). Drugi avtor je prikazal odnose med Germani in rimskim cesarstvom

od 1. stoletja dalje in je nanizal v tem oziru glavne razlike med vzhodno in zahodno državno polovico. Opozoril je na podobnosti in razlike med zgodnjerednjeveško grško-slovansko simbiozo na Balkanu in dobro stoletje starejši romansko-germansko simbiozo na Zahodu. Oba referata sta izrazito sintetične narave, zlasti drugi prinaša več preciznih in prodornih šodb, ki mestoma skrivajo nevarnost posploševanja.

Ostali prispevki se tematsko zožujejo na področje današnje Bolgarije ali le na delite oziroma na njeno neposredno sosedsstvo. Vasil Gjuzev je prikazal razvoj poznoantičnih in zgodnjerednjeveških mest na bolgarskem ozemlju od 6. do 10. stoletja (str. 21—24). Pri tem se je zaustavil ob dosti diskutiranem vprašanju prehoda iz bizantinske pozne antike (5. in 6. stoletje) v bolgarski srednji vek (7.—10. stoletje). Tako kot na ozemlju današnje Jugoslavije se tudi na bolgarskem področju kaže različen razvoj v različnih regijah (črnomoška obala, obdonavska obmejna regija, notranjost dežele). Ob upoštevanju različnih tipov mestnih naselij na bolgarskem območju (kamor prištevata tudi mesti Skopje in Ohrid) je poskušal podati glavne skupne značilnosti razvoja. Bolj specialne je prispevek nemškega bizantinologa Petra Schreinerja o mestih in cestah v Meziji, Daciji in Traciji po poročilih Teofilakta Simokata (str. 25—35), okvirno za dobo 582—602 (doba cesarja Mavrikija). Avtor, ki je velik strokovnjak za tega bizantinskega zgodovinarja na prehodni zgodnje v srednje bizantinsko dobo (njegov prevod z odličnim komentarjem je izšel v zbirki *Bibliothek der griechischen Literatur* 20, Stuttgart, 1985), je analiziral Simokatove omembe mest na Balkanu (več kot 30 mest) in omembe prometnih zvez. Prišel je do ugotovitve, ki se zdi karakteristična tudi za razvoj na zahodnobalkanskem ozemlju: po slovansko-avarski osvojitvi okrog leta 600 ni kontinuitete mestnega življenja (nekoliko bolj optimistična je v tem oziru sodba V. Gjuzeva); učinkovit cestni sistem iz antike naj bi v tej dobi precej olajšal slovansko prodiranje na Balkan. Ta cestni sistem je bil v uporabi še v 8. stoletju. Kot lapsus calami moremo označiti omembo, da je »cesar Herakleios, šel l. 590 po stari vojaški cesti v Anhialos« (str. 32); zares je bil to cesar Mavrikij. Kot temu mestu bi veljalo upoštevati še razpravo: L. Margetic, *Il viaggio di Maurizio verso Anchialo nel 590*, *Histica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste, 1983, 189—192. Schreinerjeva študija je izšla tudi v zbirki njegovih razprav, »*Studia Byzantino-Bulgarica*«, *Miscellanea Bulgarica*, 2, Wien, 1986, 59—69.

Dva prispevka zahodnonemških avtorjev obravnavata specialna vprašanja iz zgodovine krščanstva v pozni antiki. Klaus Gamber je v preglednem sestavku strnil rezultate večdesetletnih raziskav cerkvenega pisca in pesnika Niketa iz Remezijene (Bela Palanka vzhodno od Niša) s konca 4. stoletja in začetka 5. stoletja (str. 71—83), Ilona Opelt pa je izvrstno predstavila zahodno (katoliško) stranko na koncilu v Serdiki leta 343 (str. 85—92).

Štirje prispevki obravnavajo različne kulturnozgodovinske fenomene iz poznoantične in zgodnjerednjeveške dobe, v kateri pride do izraza prehodnost bolgarskega ozemlja, ki je bilo stičišče vzhodnih in zahodnih vplivov. Renate Pillinger je predstavila zgodnjekrščansko slikarstvo na ozemlju današnje Bolgarije (str. 93—104). V prispevku, ki odraža avtoričino izredno poznavanje arheološke in umetnostnozgodovinske problematike za ves poznoantični krščanski svet, se je osredotočila na dva sektorja: grobno slikarstvo (likovna dekoracija v zgodnjekrščanskih grobnicah) in monumentalno slikarstvo (dekoracija zgodnjekrščanskih cerkva). Izpovedno moč sestavka, ki je preddelo za monografijo o antičnem slikarstvu in mozaični umetnosti na ozemlju Bolgarije, še povečuje 63 tehnično zelo uspešnih reprodukcij obravnavanih zgodnjekrščanskih objektov. Naj dodamo povsem marginalno pripombo: o likovni dekoraciji zgodnjekrščanskih cerkva v Akvileji obstaja po Kählerjevi študiji iz leta 1957, ki jo navaja avtorica (str. 100, op. 73), vrsta novejših del; gl. S. Piusi, *Bibliografia Aquileiese, Antichità altoadriatiche* 11, 1978, 183 ss.; 202 ss.; S. Tavano, *Aquileia, Reallexikon für Antike und Christentum*, Suppl. 1, 1986, 522—553; Idem, *Aquileia e Grado. Storia — arte — cultura*, Trieste 1986, 125 ss.; 443 ss. Aleksander Minčev je orisal stike vzhodno-črnomoške obale z Vzhodom o pozni antiki (str. 105—113), stike, ki so prispevali k spremembi etnične sestave prebivalstva (priseljavanje Orientalcev; zlasti Sirijcev), k pozitivni gospodarskega življenja v pozni antiki (obrt, trgovina z Vzhodom) in k spremembi duhovnega življenja. V luči teh rezultatov se kaže razvoj mest ob črnomoški obali podoben onemu ob vzhodni jadranski obali, kjer je bilo v pozni antiki, po epigrafskih virih sodeč, še več prebivalstva z Vzhoda kot v mestih ob Črnem morju, na primer v Saloni in Akvileji.

Končno naj predstavimo še dva prispevka, ki sta sintetično zasnovana in obravnavata poglobljena vprašanja iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Hans-Dieter Döpmann je v prispevku z naslovom »Bolgarija kot stičišče vzhodnega in zahodnega krščanstva v zgodnjebizantinski dobi« (str. 57—69) orisal zgodovino krščanstva na tem ozemlju od domnevnih začetkov ob koncu 1. stoletja do pokristjanjenja prve bolgarske države v 8. in 9. stoletju, s poudarkom na momentih, ki kažejo izmenično prevladovanje vzhodnih in zahodnih vplivov. Vasilka Tapkova-Zaimova je ori-

sala odnos bolgarske/srednjeveške kulture do antične dediščine (str. 115—121) in se je dotaknila zapletenega vprašanja kontinuitete nekaterih elementov antične kulture v srednjeveški bolgarski kulturi.

Zbornik referatov moremo oceniti kot zelo uspešen. V vsebinskem oziru nam podaja široko panoramo poznoantične in zgodnesrednjeveške kulture Bolgarije, področja, ki je pri nas v strokovnem oziru malo poznano. Rezultati novejših, zlasti povojnih, raziskav, kažejo v mnogih ozirih na presenetljivo podobnost z zgodovinskimi procesi na zahodnobalkanskem območju. Prispevke odlikuje v celoti visok znanstveni nivo. Iz navedb literature dobi bralec vtis o uspešnem prodoru bolgarskega zgodovinarstva in arheologije v evropski prostor, saj so bolgarski znanstveniki v zadnjem desetletju objavili vrsto monografij v Nemčiji, Franciji in Angliji; v tem oziru se zdi, da prednjačijo pred jugoslovansko znanostjo o teh obdobjih in se skorajda približujejo Madžarom. Posebno pohvalo zasluži izdajatelj za lično in tehnično dovršeno izdelavo knjige: Od šibkejših strani zbornika naj opozorimo na to, da so nekateri prispevki povzetki že objavljenih del, nekateri pa le preveč splošni, da bi v objektivnem smislu prispevali k poglobitvi že doseženega znanja. Vsekakor velja pozdraviti v uvodnem sestavku (str. 6) navedeno misel in obljubo; da se bodo kolokviji o tej in podobni tematiki odvijali vsakih nekaj let izmenično v Avstriji in Bolgariji. Sistematično raziskovanje Balkana v pozni antiki bo gotovo moglo odstraniti še mnoge bele lise v zgodovini pozne antike, ne le na območju Balkana, temveč v vsej evropski zgodovini. Prav predstavljenja publikacija pomeni v tem oziru pomemben korak naprej.

Rajko Bratož

Lexikon des Mittelalters, dritter Band, Lieferung 1—10, Artemis Verlag, München und Zürich.

Od maja 1984 do junija 1986 je v desetih snopičih izšel tretji zvezek monumentalnega enciklopedičnega leksikona srednjega veka. Če ta bolj malo poveden podatek dopolnimo še z informacijo, da teh 10 snopičev predstavlja nekaj več kot 1100 strani drobnega tiska in da je gesla (od najbolj specialnih vprašanj do povsem sintetičnih pregledov) napisalo 769 avtorjev, potem je jasno, da gre za izjemno delo evropske mediévistike, ki pa seveda še zdaleč ni dokončano. Nič manj pa ni to tudi založniški podvig. Že nekaj časa ga na najboljši možni način opravlja založba Artemis. Kot nam je znano iz domače prakse, prihaja pri takšnih velikih projektih, v katerih sodeluje večje število avtorjev, prav rado do zamud in netočnosti pri izhajanju. Za Lexikon des Mittelalters in založbo Artemis tega doslej ne moremo trditi. Dosedanja natančnost izhajanja — pa čeprav se obdeluje šele črka E — nam prav nasprotno vliva zaupanje, da bo to fascinantno delo opravljeno v času in po programu, ki so si ga zadali izdajatelji in založniki.

O snopičih prvega in drugega zvezka tega leksikona je ZČ doslej prinesel šest ocen; prvi dve je napisal Ferdo Gestrin (32, 1978, 166—167; 33, 1979, 492—493), naslednje štiri pa Janez Peršič (35, 1981, 1392; 37, 1983, 139—141; 39, 1985, 299; 40, 1986, 201). V prvi oceni (32, 1978, 166—167) so bile podrobno predstavljene splošne značilnosti, karakteristike, narava in smernice, ki se jih drži leksikon.

Deset snopičev tretjega zvezka leksikona zajema gesla od Codex Wintoniensis do Erziehungs- und Bildungswesen. Tako je obdelan zadnji del črke C (prvi in večji del drugega snopiča), cela črka D (drugi do sedmi snopič) in prvi del črke E (konec sedmega do desetega snopiča).

Naša splošna ugotovitev je, da je delež slovenske zgodovine v tretjem zvezku leksikona srednjega veka večji, kot se morda zdi, na prvi pogled.

Po problematiki, ki jo obravnava, sta s slovensko zgodovino zlasti tesno in izrazito povezani dve gesli, ki ju zato lahko po pravici smatramo za naši. Eno je posvečeno Konverziji (Conversio Bagoariorum et Carantanorum), najpomembnejšemu viru za slovensko zgodovino 8. in 9. stoletja, drugo pa kosezom (Edlinger). Če bi, za katero geslo pričakovali, da ga bo napisal slovenski avtor, potem bi gotovo mislili na ti dve. Vendar temu ni tako. Škoda, kajti brez težav lahko naštejemo več domačih strokovnjakov, ki bi to delo primerno opravili. Pri tem seveda ne mislimo trditi, da zunaj naših meja ni ljudi, ki se ukvarjajo s temi vprašanji in jih tudi poznajo. Prav tako jim seveda nihče in v nobenem primeru ne odreka pravice pisati o »naših« stvareh. To je kvečjemu lahko le pozitivno. Toliko bolj, če se zavedamo, da ni niti Konverzija, niti niso kosezi stvar samo slovenske zgodovine. Tako je Konverzija hkrati tudi vir za zgodovino Bavarske, ali pa Salzburga ali Cirila in Metoda, ter tudi koseško vpra-